

Ірина Оніщенко

ЧИ МОЖЛИВО ПОБУДУВАТИ ЕФЕКТИВНУ ДЕРЖАВУ В ЕПОХУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ?

У статті розглядається, за яких обставин національна держава зможе бути ефективною в умовах глобалізації. Значну увагу приділено необхідності вироблення проекту розвитку країни, наявність якого закладе основи ефективної держави, надасть їй

легітимності, лояльності громадян, довіри різних груп населення, поваги зовнішніх партнерів.

Ключові слова: глобалізація, національна держава, ефективна держава, проект розвитку.

Onishchenko I. Is it possible to build an effective state in the era of globalization? *The article discusses the circumstances of how the national state can be effective in conditions of globalization. Great attention is paid to the need of project of development of the country, the availability of which will lay the foundations of an effective state, will give it legitimacy, loyalty of citizens trust of different population groups, respect the external partners.*

Keywords: globalization, the national state, effective state, project development.

Сучасний світовий порядок спирається на реалізацію проектів, що наповнені осмисленим розрахунком сил та ресурсів, підпорядкованих ефективному управлінню. Збільшення масштабності проектів утворює новий глобальний світ у вигляді єдиного проектного простору. Отже, стати суб'єктом нового світу можна, лише створивши власний проект розвитку держави. Головне завдання статті – проаналізувати, як у світі, який стрімко змінюється, національна держава, підпадаючи під тиск новітніх викликів сучасності, може стати ефективною.

Серед учених, які вивчають проблеми, що постають перед національними державами у період глобалізації, немає єдиної точки зору щодо її місця, ролі та функцій у нових умовах. Ряд науковців тлумачать глобалізацію і як стан суспільства, і як соціальний процес, і як нову стадію соціально-політичного розвитку. Що ж до політичного виміру глобалізації, то У. Бек, О. Панарін, М. Ентін, М. Зайдель, В. Співак вважають, що у національній держави у нових умовах є майбутнє, що саме на неї покладається завдання стримувати процеси зміни глобального порядку. І. Валлерстайн, А. Негрі, О. Неклеса з певним скепсисом ставляться до можливості трансформації національної держави за умов глобалізації, вважаючи її нежиттєздатною у нових реаліях. Вони наголошують, що рамки національної держави вже не є тією системою координат, в якій програмуються суперечності між багатством та

бідністю, між багатими та бідними, що підриває зв'язуючу здатність громадянської солідарності. Глобальний капіталізм руйнує цілісне ядро суспільства праці, а отже, і історичний союз між капіталізмом, соціальною державою та демократією. На жаль, проблематика ефективної держави майже не знаходить відображення у наукових розвідках. Про феномен ефективної держави та тенденцій її формування роздумують у своїх працях В. Бебик, О. Блінов, В. Войтович, У. Джабраїлов, М. Зайдель, В. Єгоров, М. Ентін та інші.

Держава на різних етапах історичного розвитку виконувала роль інституту, який перетворює та упорядковує суспільство. Проте немає раз і назавжди встановленого порядку: він постійно змінюється, набуваючи нових організаційних форм. Учені стикаються з багатьма труднощами, протиріччями та невирішеними питаннями, досліджуючи держави в епоху глобалізації.

Нова просторова організація соціально-політичної реальності, яку принесла з собою глобалізація, зазвичай впливає на власне організацію політичного поля, на роль та функції держави у політичному процесі. Нові рівні політичного та правового регулювання, що виникають, призводять до того, що політичний простір за багатьма параметрами не збігається з простором національних кордонів. Відбувається розмивання Вестфальської системи примату державного суверенітету та формується складна багаторівнева інституціональна архітектура глобального управління. Складається глобальний поліс.

Вестфальський мир 1648 р. поклав початок процесу, котрий привів до появи в європейському мисленні поняття «національної держави». Її стали сприймати як граничну політичну реальність, яка повністю розпоряджається на власній території. У сучасній науці поняття «національна держава» (фр. *etat-nation* – держава-нація або англ. *nation-state* – нація-держава) – це фундаментальна теоретична категорія, яка традиційно визначає суверенну, централізовану державу, що склалася історично. Вітчизняна політологічна наука оперує цим поняттям з початку 1990-х років, коли розпочалися дискусії щодо понять «національна держава» та «держава – нація». Можна погодитися з підходами, коли національну державу трактують як формулу політичної участі населення в управлінні державою, ос-

новним політичним інститутом сучасності, що забезпечує розвиток та закріплення демократичних основ суспільства. Її легітимність забезпечується представництвом та захистом інтересів індивідів, що включені в державу на основі ідей та цінностей соціокультурної, духовної, історичної, мовної, територіальної спільності та єдиного рівня економічного розвитку [3, с. 33].

Глобалізація заважає державам створювати на своїй території мікроклімат для формування власних міфів, що плекають національну ідею. З часом ці міфи руйнуються, а з ними руйнується й уявлення про державу як цінність [5, с. 52]. Понад те, внаслідок зміни комунікативного ландшафту, в якому раніше головувала саме держава, виникають нові горизонти політичної легітимації, які руйнують кордони національної юрисдикції. Саме тому для сучасної національної держави функція забезпечення національної єдності (інтеграції суспільства), що спрямована на підтримку суспільної згоди, пом'якшення соціальних протиріч, запобігання та подолання етнічних конфліктів, має істотне значення.

Незважаючи на певну невідповідність національної держави вимогам глобалізації, необхідно звернути увагу на один парадокс. Саме за умов глобалізації відбувається помітне посилення ролі ряду національних держав та загострення протиріч між ними. Більш сильні в індустріальному та економічному плані держави демонструють більш виражене прагнення до зміцнення своїх внутрішніх основ, аж до застосування авторитарних важелів управління. Для деяких – зміцнення національної держави є засобом задоволення економічного інтересу, або, навіть, економічного прагматизму (глобального егоїзму), намаганням політичних та економічних еліт, використовуючи ідею нації, отримати надприбуток з важко контрольованих процесів глобалізації.

Стає все більш обмеженим та ілюзорним контроль сучасної держави над власною територією за рахунок економічного, військового, політичного та інформаційного проникнення інших держав (перш за все світових та регіональних наддержав), розвитку інтеграційних процесів та утворення різноманітних міждержавних об'єднань та блоків. Ще більш дієвим фактором впливу на державу, ніж конкуренція між ними, є підпорядкування держав інтересам ТНК,

котрі мають засоби контролю над територією (зокрема, правом на використання надр, ресурсів морського шельфу тощо) [3, с. 92].

Проте час продемонстрував, що, незважаючи на намагання «похоронити» державу, вона залишається дієздатною та необхідною у нових умовах. Зміни структури політичного ландшафту дали можливість національній державі отримати нові інструменти впливу на суспільство. Національна держава не зникає, незважаючи на те, що суверенітет припинив бути виключно монополією національних урядів, бо більше не існує зовнішнього простору, який задає територіальну межу поширення суверенітету. Результатом у політиці стало зниження кількості тих важелів, які дозволяють державі контролювати активність своїх громадян. Можна цілком погодитися з М. Зайделем, який стверджує, що відчуття послаблення державного суверенітету робить ідею державності популярною, десятки етнічностей та автономних утворень заявляють про віру в те, що держава здатна ефективно захистити національні інтереси, бо неможливо конкурувати за життєві перспективи, не спираючись на силу держави [4, с. 177]. Виникнення нових інститутів зовсім не означає знищення державного суверенітету.

Життя підтвердило висновки У. Бека про те, що національна держава не застаріла, а навпаки, без неї не можна обійтися, бо вона не лише забезпечує внутрішню політику та політичні основи права, вона політично оформлює процес глобалізації [1, с. 189]. Крім того, виклики, що постають перед світом у теперішній час, можливо подолати тільки спільними зусиллями держав, але за умов більш високого рівня керованості соціальними процесами як на національному, так і на глобальному рівнях. Отже, в управлінських послугах держав буде потреба доти, поки витрати суспільства на них будуть відповідати очікуванням.

Сучасна національна держава в процесі свого розвитку (XVI – XIX ст.) намагалася досягти декількох цілей, а саме – територіального владарювання, адміністративного контролю, консолідації культурної ідентичності та досягнення політичної легітимності за допомогою зростаючої демократичної участі. Глобалізація змінила цей контекст. Виклики XXI століття вимагають проектування іншого типу державності, а отже, іншої програми державного будівництва. Національна держава, з одного боку, замала, щоб розв'язувати

економічні, екологічні та інформаційні проблеми, що постали перед людством. А з іншого – завелика для вирішення питань сучасної ідентичності. За таких умов територіальність швидко перевтілюється в анахронічне розмежування матеріальних функцій та культурних ідентичностей.

Характер та ступінь вияву кризи національної держави, котрі деякі вчені пов'язують з кризою суверенітету, допомагають оцінити функції держави. Саме тому одним із позитивних проявів глобалізації називають «розвантаження», «повернення» держав, «перехід від надлишковості до їх нормального функціонування», що обмежується роллю підтримки правопорядку як у межах власної юрисдикції, так і поза нею.

Легально-раціональні повноваження сучасної держави тримаються не лише на адміністративній та економічній ефективності, а здебільшого на вірі у її легітимність. Разом з цим, принципи політичної інтеграції передбачають множинність конкуруючих та співіснуючих поглядів на світ. У сучасному світі політичне життя є лише однією сферою існування серед багатьох інших, що заявляють свої права на людину [2, с. 5].

В останні роки держава Україна зазнала цілої низки трансформацій. Це зовсім інша країна, ніж на початку незалежності. Змінилися пріоритети й завдання, що відповідають новому глобальному порядку. Основними кризовими викликами, що впливають на стан нашої держави у новому світі, є відсутність конкретних цілей й орієнтирів національного розвитку – зрозумілого для населення плану можливих перетворень, відповідних стратегічних завдань, а головне – суб'єкта, що зможе розпочати ці перетворення. Крім того, погана якість управлінської еліти, яка діє як тимчасова адміністрація, не піклуючись про майбутнє. Влада пасивна та має низький ступінь легітимності, який недостатній для проведення історичних перетворень. Проте, на наш погляд, головною залишається проблема – формування ефективної держави, яка зможе конкурувати у сучасному глобальному світі. Серед основних причин негативних тенденцій, які присутні сьогодні в українському суспільстві – держава самоусунулася від виконання базових політичних, управлінських та соціально-економічних функцій. Якщо декілька років тому політологи скоріше вважали, що у

суспільстві держави забагато, то сьогодні необхідно говорити про повернення держави. Проте це повернення потребує не старої держави – нічного сторожа, а модернізованої ефективної держави. Отже, перше місце у порядку денному належить питанню про призначення, роль та функції держави. Кожна епоха потребує власного набору понять та уявлень, які регулюють розуміння процесів, що відбуваються в суспільстві, та дій, які впливають на ці процеси. Від того, яке розуміння державності буде взято до уваги новою політичною елітою, залежить, чи буде наступний етап етапом своєрідної конвульсії традиційних державних інститутів, чи країна зможе вибудувати новий тип держави.

Під ефективною державою розуміють досить конкретний перелік вимог до її організації та функціонування, об'єму та якості послуг та ступеня втручання в економіку. До основних параметрів ефективної держави слід віднести – наявність проекту її розвитку, встановлення загальних правил гри, розподіл влади, баланс між економікою та політикою та раціональна організація її функціонування [6, с. 2].

Без наявності проекту розвитку суспільства, який може привести до консолідації країни та утвердження статусу сучасної держави, марно сподіватися на успіх України у глобальному світі. Такий проект повинен враховувати історію країни, її національну специфіку та ментальність. Має бути запропонована постановка перед країною чіткої мети з обов'язковим внутрішнім об'єднуючим стрижнем, відсутність якого натепер призводить до того, що будь-які завдання, що висуває влада, залишаються непочутими суспільством. Цим завданням не вистачає цілісності та узгодженості. Бо горизонт їхньої дії обмежений наступними виборами. Відсутність чіткого проекту країни є загрозою і для національної безпеки, бо зумовлює невдачі на міжнародній арені та внутрішні негаразди. Такий проект може бути прийнятим до виконання не тільки владою, а й населенням лише за умов його достатньої привабливості та реалістичності. Ризикну викликати критику на свою адресу, проте справді вважаю, що країні потрібна не стільки національна ідея, скільки національний проект власного розвитку, який буде максимально конкретний. Саме визначеність може консолідувати країну, запропонувавши стратегічні цілі та головне –

інструменти для їх реалізації. Наявність такого проекту закладе основи ефективної держави, надасть їй легітимності, лояльності громадян, довіри різних груп населення, поваги зовнішніх партнерів. Легітимна влада, влада, що користується довірою та повагою громадян, отримує можливість цілеспрямовано реалізувати завдання ефективної держави.

Ефективною держава зможе стати лише за умов встановлення загальних правил гри, коли сама держава чітко та послідовно дотримується встановлених нею самою правил та в змозі забезпечити їх виконання іншими гравцями політичного поля. Системний характер правил надає чіткого характеру найвищим пріоритетам, принципам та цінностям, що впливають із обраного проекту розвитку. Найважливіший принцип – дотримання влади законом та обмеження влади законом. Якщо цей принцип порушується, держава значно послаблюється за рахунок зменшення керованості як державним апаратом, так і суспільством. Тоді головним пріоритетом діяльності держави стає не загальнонаціональний, а приватний інтерес. Ефективна держава підміняється державою з рисами авторитаризму, тобто реально слабшає. Якщо держава — публічна влада, то за необхідності вона повинна обмежувати певні свободи (звичайно, в рамках закону) задля вирішення загальнонаціональних завдань. Коли законність стає нормою існування всіх без винятку державних структур, носіїв публічної влади та її представників, держава в змозі утвердити законність як норму життя суспільства загалом. Таким чином, ефективна держава піклується про своїх громадян, пам'ятаючи, що майбутнє країни будують саме громадяни.

Розподіл влади передбачає певні противаги, що дотримують баланс влади. Це забезпечує змагальність політичного процесу, публічність політики, представництво різноманітності інтересів суспільства. В іншому разі політична система країни стає нестійкою.

Будівництво ефективної держави передбачає створення ефективного балансу політичної та економічної влади, що передбачає міру втручання держави в економічне життя суспільства, дієве співвідношення між регулюванням економіки та ринковими відносинами, вибір адекватних форм та методів державного регулювання економікою. Практика доводить, що за умов переважання

політичної влади економіка стає менш функціональною, діяльність ринкових механізмів погіршується, а отже, знижуються можливості саморегуляції суспільства. Проте не можна державі втрачати економічні важелі впливу, бо в такому разі можлива приватизація політичної влади олігархічними колами. Ефективна держава, на думку М. Ентіна, виконуючи свої функції, проводить економічну стратегію насамперед громадянсько-правовими методами. В умовах кризового розвитку, перехідної економіки, відносної слабкості національних товаровиробників не можна обійтися без прямого втручання держави в економіку задля формування інфраструктури ринку, використовуючи адміністративно-правові методи. Відмова від системного регулювання економіки може призвести до фатальних результатів [6, с. 4].

Проте державна монополія погано впливає на дію ринкових механізмів. За умов повернення державі стратегічних висот в економіці, якщо це прописано в проекті розвитку країни, використання таких форм, як націоналізація, деприватизація, одержавлення не є завжди оптимальним. Ефективна держава спирається на стратегічне планування, оскільки інвестувати і у виробництво, і у людський капітал необхідно наперед знаючи перспективні потреби. Саме тому довгострокові економічні проекти вбудовуються в тіло загального проекту розвитку.

Ще однією рисою ефективної держави є якісне обслуговування громадян. Держава надає певний набір послуг, який гарантує людині безпечне й достойне життя. Відповідно до проекту розвитку держава виробляє середньострокові та довгострокові пріоритети розвитку соціальної та культурної сфери. Національна безпека – це стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства та держави, суспільних цінностей від зовнішніх та внутрішніх загроз. Ефективна держава своїм пріоритетом вважає захист людини, її приватного життя, здоров'я, свободи. Якщо людина перебуває у безпеці, відповідно, у безпеці є і суспільство, і держава. Принципами організації державного сектору системи національної безпеки є громадянський демократичний контроль над діяльністю військової організації держави, організаційний та нормативно-правовий розподіл функцій вищого політичного керівництва від оперативно-виконавчих, стратегічне мислення та

посилення аналітичної складової у роботі органів, що відповідають за національну безпеку.

Для того, щоб стати ефективною, держава має бути раціонально побудована й спиратися на професійний корпус державних службовців. Національна держава змушена постійно адаптуватися до нових реалій, одночасно намагаючись зберегти власні традиційні функції та прерогативи. Визначальним стає якість законодавства та чітко організований процес законотворчості. Законодавство має бути логічним, зрозумілим та системним. Прийняття нормативних актів повинно супроводжуватися гармонізацією всього законодавства.

Отже, на наш погляд, національна держава збереже свій інституційний стан, проте лише за умов еволюції в нову форму політичної організації суспільства, яка буде відповідати конструкції глобального політичного порядку – ефективну державу.

1. Бек У. Что такое глобализация? / У. Бек; [пер. с нем. А. Б. Григорьева, В. Д. Седельника]. – М. : Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.

2. Бенабиб С. Разрушая Левиафан: гражданин и государство в глобальном мире [Електронний ресурс] // С. Бенабиб – Режим доступу : [//www.archipelag.ru](http://www.archipelag.ru).

3. Блинов А. С. Национальное государство в условиях глобализации: контуры построения политико-правовой модели формирующегося глобального порядка / А. Блинов. – М. : МАКС Пресс, 2003. – 150 с.

4. Зайдель М. І. Чи є майбутнє у національній державі? / М. І. Зайдель // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – Х. : Вид-во ХНУ. – 2010. – сер. «Питання політології», вип.16. – С.175–179.

5. Назарчук А. Государство в пространстве глобальных коммуникаций / А. Назарчук // Сократ. – М., 2011. – С.50–55.

6. Энтин М. Л. Эффективное государство [Електронний ресурс] / М.Л. Энтин. – Режим доступу : [// www.recep.ru](http://www.recep.ru)